ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

Дубровський Валерій Федорович

УДК 376.5:34324-053.6(048)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

13.00.01 - Теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00739211 (N)
Ав 39.094

Робота виконана в Інституті проблем виховання АПН України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Оржеховська Валентина Михайлівна, директор Науково-методичного центру превентивного виховання АПН України, м. Київ.

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України Синьов Віктор Миколайович, перший проректор Київського інституту внутрішніх справ, м.Київ;

- кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Усенко Ігор Борисович, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, м. Київ.

Провідна установа: Національний пиедагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, м. Київ, кафедра соціальної педагогіки.

Захист відбудеться "9" січня 1998 року о 14^{00} на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 252151, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 53.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "5" грудня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
професор **Легкий М.П.**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості тематики дисертації. Сучасний етап розвитку України характеризується суттєвими змінами в житті суспільства, в якому відбувається процес відродження традицій, звичаїв, культури українського народу - громадян України всіх національностей. Пріоритет загальнолюдських цінностей об'єктивно викликає необхідність активізації усіх сфер діяльності людини, трансформацію й утвердження у свідомості людей гуманістичних орієнтацій. Людина і громадянин, його права і свободи, світогляд і культура, потреби й соціальний потенціал - фундаментальна сила й водночас стратегічна мета нашої держави.

Орієнтація на виховання грамадянина України як людини й особистості, формування її правової культури як невід'ємної складової загальної культури - один із методологічних принципів пошуку, які реалізуються національною педагогічною наукою.

Формування культури молодого покоління громадян України, і правової зокрема, - пріоритетна мета національного виховання, визначена в державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) як "придбання молодим поколінням соціального досвіду, наслідування духовних цінностей українського народу. Формування в молоді розвинутої духовності, правової культури".[1]

Трансформація і гуманізація навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі здійснюється на основі широкого використання конституційних положень про право кожного знати свої права і свободи, дії принципів верховенства права й дотримання правопорядку. Це зумовлює якісно новий зміст соціального замовлення, яке виконується загальноосвітньою школою щодо правової вихованості старшокласників, мета якої - високий рівень сформованості їх правової культури.

Педагогічним умовам правового виховання присвячені роботи видатних педагогів П.П.Блонського, А.С.Макаренка, С.Т.Шацького, В.О.Сухомлинського та ін. Проблеми правового виховання в загальноосвітній школі висвітлені у працях педагогів Н.А.Олексєєва, Г.П.Давидова, О.І.Долгової, Н.В.Захарченко, О.П.Кожевнікової, О.Ф.Нікітіна, А.І.Пастухова, Я.В.Соколова, О.Я.Сухарева та ін. Поряд з

АН України

[1] Державна національна програма "Освіта" / Україна XXI сторіччя /. - К.: "Райдуга", 1994. - С. 15.

дослідженням педагогічних умов правового виховання учнів автори проводять думку про першорядний вплив на процес правового виховання трьох інститутів соціалізації: школи, сім'ї й вулиці. В Україні проблеми правового виховання стали предметом досліджень Б.М.Бабія, Г.П.Давидова, А.А.Гершенєва, А.М.Дементьєва, Г.П.Васяновича, О.П.Кобець, В.М.Кудрявцева, Л.Я.Ляхової, М.М. Фіцули та ін.

Певний внесок у розробку теми нашого дослідження внесли дисертації О.І.Ємця, В.О.Єременко, Н.В.Касярум, Г.В.Кашкарьова, Н.В.Квітковської, Г.М.Міньковського, В.М.Оржеховської, Є.І.Петухова, Е.І.Федика, О.І.Пилипенка та ін. Автори цих праць обгрунтовано доводять, що спеціально організована робота педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл, провідна роль учителя у навчально-виховному процесі - найважливіші чинники формування високих моральних якостей особистості.

Правова культура старшокласників та педагогічні умови її формування цілеспрямовано не досліджувалися, але окремі автори (І.Я.Вдовічин, В.В.Головченко, М.К.Козир, Н.К.Шость) висвітлюють деякі її проблеми.

Протиріччя, що існують між зростаючими вимогами соціального замовлення до правової культури старшокласників, формуванням їхніх моральних якостей і правового досвіду, з одного боку, й недостатня теоретична розробленість питання формування правової культури молоді, рівень її реалізації у навчально-виховному процесі - з іншого, свідчать про актуальність проблеми.

Соціально-правове значення і практична цінність очікуваних результатів розв'язання цієї проблеми та її недостатнє висвітлення в педагогічному аспекті зумовили вибір **теми** дослідження: "Педагогічні умови формування правової культури старшокласників", визначення її об'єкта, предмета, мети і гіпотези.

Об'єктом дослідження обрано процес формування правової культури старшокласників.

Преметом дослідження є педагогічні умови, зміст, форми й методи підвищення ефективності формування правової культури старшокласників.

Мета дослідження полягає в розробці, теоретичному обгрунтуванні й дослідно-експериментальній апробації шляхів та методів формування правової культури старшокласників як превентивного чинника відхилень у їхній поведінці.

Основою дослідження стала така **робоча гіпотеза:**

процес формування правової культури старшокласників здійснюватиметься ефективніше за умов поєднання в старших класах загальноосвітньої школи інтегрованого світоглядного курсу "Людина і суспільство", курсу "Права людини", поглибленого спецкурсу "Правознавство"; формування правової культури педагогів через цілісну систему післядипломної освіти, що забезпечуватиме сформованость правової культури старшокласників.

Мета й робоча гіпотеза зумовили необхідність розв'язання таких **головних завдань:**

- на основі вивчення філософської, педагогічної та правової літератури обгрунтувати соціокультурні, психолого-педагогічні й правові передумови формування правової культури старшокласників як превентивного чинника щодо проявів їхньої девіантної поведінки;

-розробити й експериментально апробувати структурно-функціональну модель формування правової культури старшокласників, визначити критерії її сформованості;

-визначити педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування правової культури старшокласників;

- експериментально перевірити ефективність розробленого авторського спецкурсу "Правознавство" для учнів 10-11 класів.

Методологічну основу дослідження склали філософські принципи історизму й діалектичного взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного розвитку, суспільної й індивідуальної правової культури на принципах соціальної детермінованості державно-правових та моральних явищ.

Як **теоретична база дослідження** використовувалися теоретичний аналіз педагогічної, юридичної, психологічної літератури згідно з темою дослідження; вивчення й аналіз інструктивно-методичних матеріалів Міністерства освіти України, шкільних навчальних програм, методичних матеріалів шкільних методкабінетів і кабінетів гуманітарно-правових дисциплін м.Севастополя, Києва й Луцька; вивчення й узагальнення передового досвіду шкіл м.Севастополя. Особливо важливе значення в обгрунтуванні гіпотези дослідження мало розуміння необхідності формування правової культури старшокласників як діалектичної складової їхньої загальної культури.

Методи й організація дослідження.

Для розв'язання окреслених завдань використовувався комплекс методів теоретичного й експериментально-емпіричного рівнів. До першої групи належать методи теоретичного аналізу й синтезу, абстрагування й ідеалізації, моделювання й конкретизації теоретичних знань. Ці методи сприяли розумінню суті правової культури, визначенню педагогічних умов її формування, розробці структурно-функціональної моделі правової культури старшокласників.

Другу групу методів склали педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання і групові бесіди, тестові завдання, вивчення документації, дослідно-експериментальна робота на рівні констатуючого й формуючого експериментів, математично-статистична обробка результатів дослідження.

Дослідження проводилося впродовж 1993 - 1997 рр. й охоплювало три умовних етапи науково-педагогічного пошуку.

На **першому етапі** здійснювалось уточнення предмету дослідження, виконувалася робота пошукового характеру, вивчався масовий досвід шкіл, визначалися вихідні теоретичні позиції.

Упродовж **другого етапу** дослідження проводилась експериментальна робота, в ході якої вивчався досвід кращих шкіл з формування правової культури старшокласників, розроблялися й публікувалися практичні рекомендації, проводилася апробація виявлених педагогічних умов формування правової культури старшокласників, відслідковувалися зміни в роботі шкіл у ході експерименту.

На **третьому етапі** дослідження на основі теоретичного аналізу й узагальнення даних оформлювалися результати дисертаційного дослідження, формулювалися висновки, перевірялися на практиці методичні рекомендації.

Дослідженням було охоплено 600 учнів 10 - 11 класів СШ №№ 15, 22, 29, гуманітарно-технічного ліцею, гімназії № 7 м. Севастополя.

Наукова новизна дослідження полягає:

- в обгрунтуванні педагогічних умов ефективності формування правової культури старшокласників;
- в уточненні поняття "правова культура старшокласників";
- в обгрунтуванні необхідності максимального поєднання гуманітарно-правових курсів (авторського спецкурсу в тому числі) для забезпечення ефективності формування правової культури старшокласників;

- у визначенні критеріїв і рівнів її сформованості.

Теоретична значущість дослідження полягає в поглибленому розумінні правової культури старшокласників як основи їхньої правомірної поведінки; в педагогічній інтерпретації поняття "правова культура", а також теоретичній розробці структурно-функціональної моделі цього феномену для старшокласників.

Практична значущість дослідження та особистий внесок автора полягає в розробці, науковому обгрунтуванні та впровадженні в практику методичних посібників та рекомендацій, що забепечують ефективність процесу формування правової культури старшокласників; у використанні результатів дослідження в навчально-виховному процесі вчителями й керівниками загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій, працівниками інститутів післядипломної освіти вчителів.

Вірогідність наукових результатів, висновків і рекомендацій забезпечується відповідністю науковій методології та теоретичному аналізу вихідних позицій; репрезентативністю вибірки; використанням сукупності методів науково-педагогічного пошуку, адекватних завданням дослідження; результатами кількісної обробки й якісної інтерпретації одержаних експериментальних даних.

Апробація результатів дослідження здійснювалася в процесі дослідно-експериментальної роботи в 10 - 11 класах загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій м.Севастополя і проводилася автором разом із учителями навчальних закладів шляхом використання матеріалів дослідження в практиці підготовки вчителів гуманітарно-правових дисциплін у курсі лекцій, семінарів, практичних занять і консультацій, які проводилися автором в Інституті післядипломної освіти вчителів м.Севастополя впродовж 1994 - 1997 рр., а також через публікацію матеріалів, що відбивають головні теоретичні й практичні положення дослідження.

Вони обговорювались на Всеукраїнській конференції з питань правового виховання (Суми, 1996), на семінарах Українського центру прав людини (Харків, 1994; Київ, 1995 - 1996), на І Всеукраїнських педагогічних читаннях ім. В.О.Сухомлинського (Луцьк, 1995), на семінарах з проблем трансофрмації і гуманізації освіти (Луцьк, 1996 - 1997), а також у виступах автора в засобах масової інформації. Результати дослідження відбити в 11 публікаціях загальним обсягом 11,4 друкованих аркушів.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків. Робота містить 12 малюнків, 5 таблиць і 8 додатків.

Перелік використаних літературних джерел складається з нормативно-правової частини - 23 найменування - й основної - 160 найменувань. Зміст роботи викладено на 173 сторінках машинописного тексту.

На захист виносяться:

- уточнення поняття "правова культура старшокласників", що забезпечить глибше розуміння цього соціокультурного, педагогічного й правового феномену;
- теоретично обгрунтована й експериментально випробувана структурно-фукнціональна модель формування правової культури старшокласників, яка покликана конкретизувати правову спрямованість навчально-виховного процесу в старших класах загальноосвітньої школи;
- розроблений авторський спецкурс "Правознавство" для старшокласників, що забезпечує ефективність процесу формування правової культури учнів 10 - 11 класів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, гіпотезу, завдання й методи дослідження, його вірогідність, розкрито наукову новизну, теоретичну й практичну значущість одержаних результатів, надані відомості про їх апробацію, а також представлені основні положення, що виносяться на захист.

У **першому розділі** - "Формування правової культури старшокласників як педагогічна проблема" - обгрунтовано соціально-педагогічний аспект теми, розкриті теоретичні підходи до проблеми дослідження у правознавстві, філософії й педагогіці; уточнено поняття "правова культура старшокласників", яка визначена як превентивний чинник щодо проявів їхньої девіантної поведінки; розроблено структурно-функціональну модель формування правової культури старшокласників, а також викладено процедуру й методику експерименту.

Відзначається що підвищена увага до питань виховання й культури, проблем формування правової культури старшокласників сьогодні поєднується з недооціненням теоретичного їх осмислення; поглибленням тенденцій розриву між виховним потенціалом загальноосвітньої школи та реальним його впливом на старшокласників. Відповідно постає потреба реалізації соціального замовлення держави й суспільства щодо формування правової культури старшокласників.

Незважаючи на зростаючий інтерес дослідників до проблем формування правової культури в підростаючого покоління це питання залишається ще недостатньо дослідженим. По-різному трактуються саме поняття "правова культура". Нерідко це поняття ототожнюють з поняттям "правова вихованість", відсутня з'ясованість у питаннях структури, динаміки розвитку і шляхах формування правової культури, не досліджено педагогічні умови формування правової культури старшокласників.

Категорія "правова культура" розглядається як у теоретичному, так і в прагматичному аспектах. Сучасні науковці подають його як багатогранний і багаторівневий соціокультурний феномен. Досліджувана правова культура суспільства, класу, особистості не має матеріалізованого чинника її прояву.

Оптимальним ми вважаємо розуміння поняття "правова культура старшокласників" як багатогранного соціокультурного й правового феномену, який характеризує рівні правомірної поведінки учнів 10 - 11 класів. Правова культура старшокласників має певну специфіку, яка зумовлена віковими, освітніми, соціальними та іншими обставинами, що властиві даній соціальній групі. На правову культуру впливають численні й різнопланові чинники. Проведене дослідження доводить, що й сама правова культура старшокласників здатна впливати на їхню девіантну поведінку як превентивний чинник.

Результати аналізу науково-теоретичної літератури й визначення правової культури старшокласників як превентивного чинника відхилень у поведінці стали вихідними для розробки **структурно-функціональної моделі формування правової культури старшокласників** (Див. мал. 1), яка забезпечує вихід на педагогічні умови, зміст, форми й методи її формування. Виходячи з багатопланового динамічного характеру процесу формування правової культури старшокласників і не ототожнюючи правове виховання з правовою культурою, тобто засіб із метою, ми розробили системну модель, у структуру якої входять функції-критерії-показники, що ґрунтуються на правових знаннях, уміннях і навичках, правовому менталітеті старшокласників, виявленому у відповідному рівні правомірної поведінки.

Органічна єдність моделі забезпечується взаємозв'язком функцій-критеріїв-ознак як за вертикальним, так і за горизонтальним логічними векторами. Під функцією розуміють складові структурно-функціональної моделі, що забезпечують її практичну значущість. Когнітивна функція

Мал.1 СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

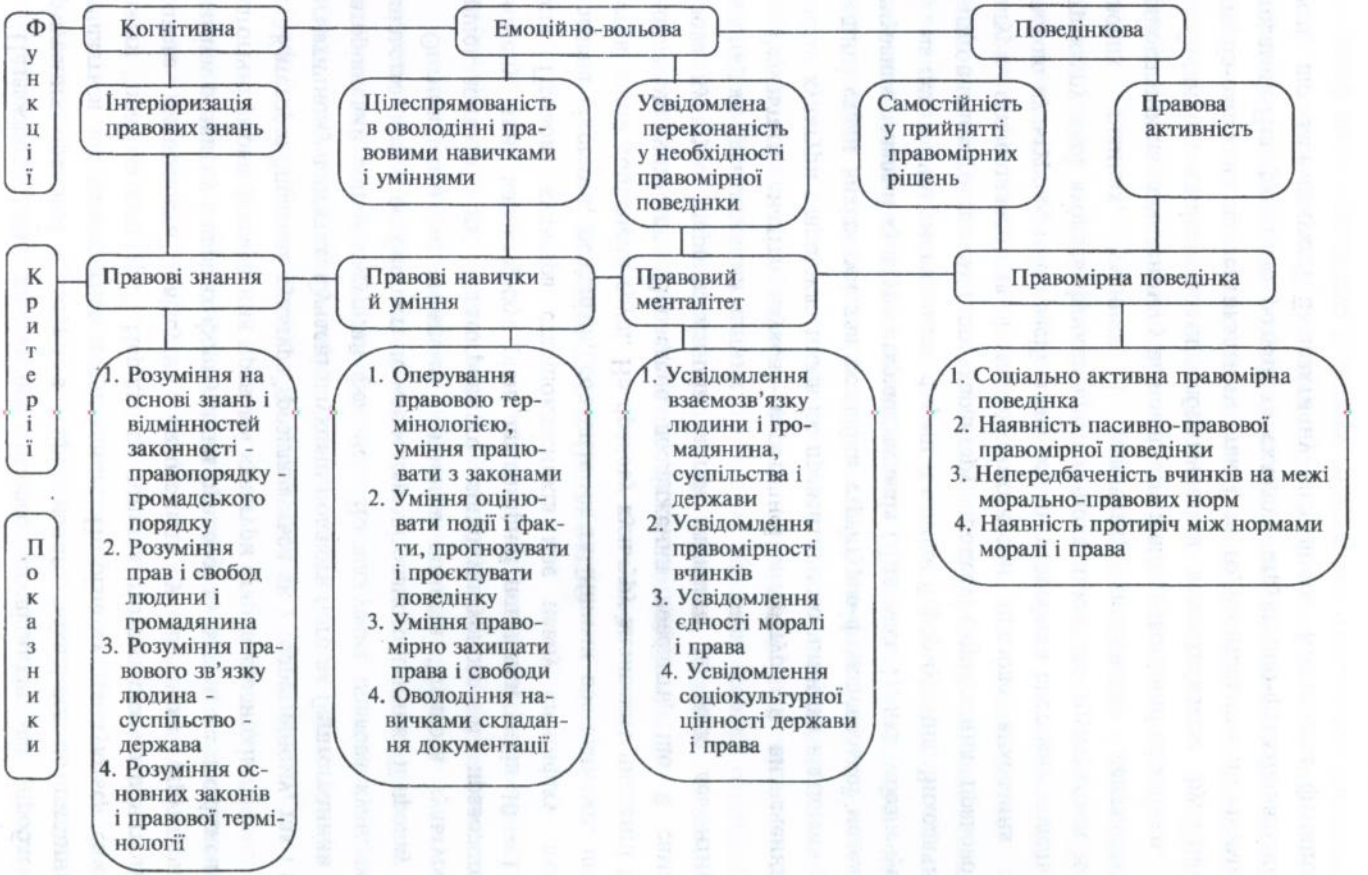

визначає психолого-вікову характеристику пізнавальної діяльності старшокласників. Емоційно-вольвова функція передбачає цілеспрямоване оволодіння правовими навичками та вміннями. Відсутність цієї функції у структурно-функціональній моделі створювало б певні труднощі під час практичної реалізації знань, одержаних у ході навчально-виховного процесу. Логічним завершенням ланцюга функцій є функція поведінкова.

Мета функцій відбита в чотирьох критеріях: правові знання, правові навички та вміння, правовий менталітет і правомірна поведінка. У дослідженні за допомогою критеріїв оцінюється правова культура старшокласників. Критерій правомірної поведінки матеріалізує всю структурно-функціональну модель. Використовуючи загальновизнану класифікацію правомірної поведінки залежно від її мотивів, ми можемо інкорпорувати таку поведінку у відповідності до трьох рівнів, за якими визначається правова культура старшокласників: високий рівень (соціально активна поведінка), середній рівень (поведінка, що заснована на підкоренні правовим приписам без їх глибкого і всебічного усвідомлення) і низький рівень (поведінка, що відповідає правовим приписам, але здійснюється під пресом державного примусу через страх перед покаранням). Кожний з чотирьох критеріїв відбито у чотирьох показниках.

Проте сама структурно-функціональна модель не здатна спрацювати без визначення структури соціально-педагогічних умов і власне процесу формування правової культури старшокласників, який має враховувати соціальне замовлення. Це соціально-правове замовлення реалізується в навчально-виховному процесі під час правового виховання учнів. Різноманітність завдань, змісту, мети, форм, методів і принципів правового виховання - інструментарій, за допомогою якого будується діалог педагога із старшокласником. У наведеній системі важливу роль відіграють: інтегрований курс "Людина і суспільство", авторський спецкурс "Правознавство" і курс "Права людини". Саме ці предмети покликані відіграти вирішальну роль у формуванні правової культури старшокласників як педагогічні умови забезпечення цього процесу. Для перевірки гіпотези дослідження було створено методику проведення констатуючого експерименту. Під час його проведення було розроблено "Карту оцінки рівня сформованості правової культури старшокласника", питальники, за якими визначалися причини невдоволеності старшокласників правовою спрямованістю навчально-виховного процесу, неможливістю реалізації гуманітарно-правових інтересів учнів у загальноосвітній школі, а також

характер орієнтації пізнавальної діяльності старшокласників у гуманітарно-правовій сфері.

Відповідно до функцій-критеріїв-показників структурно-функціональної моделі і трирівневої таблиці оцінювання правової культури старшокласників здійснено педагогічне діагностування рівня сформованості правової культури старшокласників, котрі не вивчають гуманітарно-правових дисциплін у 10 - 11 класах. Так, при дослідженні рівня сформованості правових знань на початковому етапі констатуючого експерименту учні 10-х класів експериментальних і контрольних колективів не показали високого рівня знань взаємозв'язку законності-правового порядку-громадського порядку, розуміння прав і свобод людини й громадянина, знання законів і правової термінології. Середній рівень відповідно складав 46% і 43%; низький - 53% і 57%. На заключному етапі констатуючого експерименту високого рівня так і не було досягнуто, а середній складав 40% і 57%, низький - 59% і 62%.

Високого рівня **правових навичок та вмінь** не було констатовано як на початковому, так і на заключному етапі констатуючого експерименту, а середній рівень складав відповідно 52% і 50% на початковому етапі і 29% і 27% - на заключному. Це свідчить про зниження показників середнього рівня й підвищення низького рівня, який складав на початку констатуючого експерименту 67% і 69% і на заключному етапі - 70% і 72%.

Високого рівня **правового менталітету** також не зафіксовано. Середній рівень на початок констатуючого експерименту складав 44% і 43% і на заключному етапі - 43% і 41%, що дає підстави говорити про зниження рівня правової культури в досліджуваних колективах старшокласників.

Високий рівень **правомірної поведінки** складав на початку експерименту 10% в експериментальних і контрольних колективах і на заключному етапі - 12%, що зумовлене інтуїтивно-моральною мотивацією правомірної поведінки. Середній рівень 35% і 36% на початку і 30% - в кінці констатуючого експерименту - свідчить про зниження рівня правомірної поведінки без впливу на правову культуру старшокласників навчально-виховного процесу. Це, як відомо, формується через систему гуманітарно-правових предметів. Зафіксовано зростання показників низького рівня - з 37% і 33% на початку до 41% і 37% - в кінці констатуючого експерименту. Отже, констатуючий експеримент показав, що рівень правової культури старшокласників, котрі не вивчали гуманітарно-правових предметів, загалом низький за повною відсутністю

високого рівня з трьох із чотирьох критеріїв, що розглядаються. Одержані дані свідчать про значний резерв можливостей підвищення рівня правової культури старшокласників за дотримування певних педагогічних умов - викладання в 10-11 класах курсу "Права людини", інтегрованого курсу "Людина і суспільство" та спецкурсу "Правознавство".

У другому розділі - "Шляхи вдосконалення формування правової культури старшокласників" - передусім обгрунтовується необхідність удосконалення змісту, форм і методів підвищення рівня правової культури в процесі вивчення курсу "Людина і суспільство" і введення рекомендованого Міністерством освіти України курсу "Права людини". У дослідженні це реалізовувано шляхом збільшення об'єму й оптимізації практичних та семінарських занять, упровадження системи випереджувальних завдань, моделювання ситуацій, наближених до реального життя. Застосування локальної соціометрії забезпечило активізацію проведення нетрадиційних форм і методів.

Суттєвим напрямком формуючого експерименту в підвищенні рівня правової культури старшокласників було введення авторського спецкурсу "Правознавство". Відповідний обсяг курсу разом із взаємодоповнюючими курсами "Права людини" і "Людина і суспільство" забезпечило якісно новий розподіл навчального часу. Це, в свою чергу, дало можливість розробити й упровадити систему тестових завдань як форму контролю за знаннями учнів, поглибити роботу з правовою термінологією формування правових навичок та вмінь з урухуванням вікових особливостей старшокласників.

Як сутнісний елемент у підвищенні рівня правової культури старшокласників ми розглядаємо післядипломну освіту вчителів. Формування правової культури старшокласників - процес, керований педагогами, а управління як важливий компонент професійно-педагогічної діяльності формується та використовується в безпосередній діяльності вчителя під час спілкування з учнями й педагогічного впливу на них. Тому до його складу входить увесь комплекс умінь та навичок, здатних забезпечити ефективне формування правової культури старшокласників. У зв'язку з цим експериментально-дослідницьку роботу було спрямоване, передусім, на підготовку вчителів гуманітарно-правових дисциплін відповідно до мети й завдань загальноосвітної школи.

Основою всієї системи практичної підготовки вчителів стало конституційне положення про право кожного громадянина знати свої права

й обов'язки, а також провідне положення Програми правової освіти населення України про те, що становлення в Україні демократичної правової держави потребує суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їхньої правової культури, неухильного дотримання ними вимог законодавства, кваліфікованого його застосування. Це досягалось завдяки: 1) визначенню готовності педагогів викладати гуманітарно-правові предмети на основі всебічної попередньої підготовки за результатами анкетування серед учителів; 2) розробці відповідного комплексу заходів та рекомендацій, вимог, спрямованих на підвищення педагогічної майстерності вчителів, оволодіння ними правовими навичками та вміннями, що забезпечують ефективність формування правової культури старшокласників; розвиток їхньої пізнавальної діяльності через систему нестандартних уроків з активними формами навчання; 3) розробці навчально-методичного комплексу з гуманітарно-правових предметів, що забезпечує підвищення ефективності викладання. У тематиці семінарів значне місце відводилося актуальним соціально-педагогічним і правовим проблемам, проведенню проблемних семінарів: "Проблеми моралі і права", "Права і свободи людини в сучасному світі", "Молодь і злочинність", "Конституційне законодавство України", "Закон України про освіту", "Видатні пам'ятники української правової культури" та ін.

Результати проведеної роботи характеризуються такими даними: 98% учителів, котрі пройшли підготовку, задоволені її результатами; 84% висловили готовнітсь викладати в старших класах гуманітарно-правові дисципліни; 56% визнали доцільність ефективнішого використання нетрадиційних, нестандартних форм та методів проведення уроків і позакласних заходів. У контрольних колективах учителів показники були значно нижчими.

Підводячи загальні підсумки дослідження на основі аналізу й узагальнення даних, можна констатувати, що на початку експерименту рівень сформованості правової культури був загалом досить незначний, зокрема високий рівень правомірної поведінки зафиксовано лише в 15% учнів, натомість на кінець експерименту цей показник зріс до 45%. У контрольних колективаї ці дані були відповідно 14,3% і 27%.

Дослідження загалом підтвердило висунуту гіпотезу й дозволило зробити такі **висновики**.

1. Вивчення педагогічних умов, що забезпечують ефективне формування правової культури старшокласників, показало, що

загальноосвітня школа має значний потенціал для покращення всього навчально-виховного процесу, одне з завдань якого - формування правової культури школярів.

2. Підвищення ефективності діяльності педагогічних колективів з формування правової культури старшокласників - важливе соціокультурне, психолого-педагогічне і правове завдання, яке потребує чіткого керівництва й організації, наповнення навчально-виховного процесу якісно новим, у дусі сучасних вимог, змістом. Необхідність удосконалення форм та методів навчально-виховного процесу гуманітарно-правової спрямованості зумовлена зростанням пізнавальної діяльності старшокласників, їхньої правової інформованості, правової ментальності й почуття індивідуальної відповідальності.

3. Структурно-функціональна модель формування правової культури старшокласників передбачає реалізацію мети завдань, змісту, форм і методів роботи в ході навчально-виховного процесу на основі співробітництва педагогів та учнів у комплексному вивчанні гуманітарно-правових курсів: "Людина і суспільство", "Права людини", спецкурсу "Правознавство".

4. Ефективність формування правової культури старшокласників залежить від комплексного впливу на значущі якості їх особистості: правової переконаності, відповідальністі, законослухняністі, активної правомірної життєвої позиції.

Проведена робота дала можливість виділити такі основні шляхи забезпечення ефективності формування правової культури старшокласників:

1. Забезпечення ефективності формування правової культури старшокласників шляхом уключення їх до педагогічно доцільної, правомірної пізнавальної діяльності.

2. Забезпечення ефективності процесу формування правової культури старшокласників у ході вивчення гуманітарно-правових курсів "Людина і суспільство", "Права людини", авторського спецкурсу "Правознавство".

3. Удосконалення гуманітарно-правової післядипломної освіти педагогічних працівників загальноосвітньої школи, насамперед учителів.

4. Посилення гуманітарно-правового конпонента навчальної програми в старших класах загальноосвітньої школи - введення його як предмета обов'язкового, а не за вибором.

5. Формування правової культури старшокласників потребує якісно

нового, науково обгрунтованого, повноцінного навчально-методичного забезпечення гуманітарно-правових дісциплін.

Основний зміст дисертації відображено в публікаціях автора:

1. Дубровский В.Ф., Наровлянский О.Д. Тесты "Конституция Украины" / Задания для проверки знаний учащихся общеобразовательных школ, лицеев, гимназий: Учебное издание. - К.: Магистр S, 1996. - 47с.

2. Дубровский В.Ф., Наровлянский О. Д. Рабочая тетрадь по курсу "Основы правоведения": Учебное пособие. - К.: Магистр S, 1997. - 48с.

3. Дубровский В.Ф. Словарь конституционных терминов и понятий. - Севастополь: Ахтиар, 1996. - 96с.

4. Дубровский В.Ф. Правоведение (Ответы на экзаменационные темы за 9 класс в схемах и таблицах): Учебное пособие. - Севастополь: Ахтиар. 1997. - 62с.

5. Дубровский В.Ф. Програма курсу "Принципи щасливого дитинства" // Початкова школа. - 1997. - № 2. - С. 38-40.

6. Дубровский В.Ф. Прогама курсу "Принципи щасливого дитинства" // Початкова школа. - 1997. - №7. - С. 24-25.

7. Дубровский В. Ф. Програма курсу "Принципи щасливого дитинства" // Початкова школа. - 1997. - №8. - С. 24-25.

8. Дубровский В. Ф. Матеріали й завдання до окремих тем курсу "Права людини" // Методичні матеріали на допомогу вчителеві історії і правознавства. - Львів: ЛОНМІО, 1997. - С. 53 - 68.

9. Дубровский В. Ф. Правовое воспитание школьников: проблемы и перспективы // Содержание и методологическое обеспечение педагогического процесса в образовательных учреждениях Севастополя. Некоторые итоги и перспективы. Часть II.- Севастополь: ИУУ, 1995. - С. 79-81.

10. Дубровский В. Ф. Правовая культура учащихся - один из важнейших факторов профилактики девиантного поведения // Проблемы содержания и методического обеспечения педагогического процесса в общеобрзовательных учреждениях г. Севастополя. Часть I. - Севастополь: ИУУ, 1996. - С. 37-41.

11. Дубровский В. Ф. Правовое образование в условиях перехода на новую программу "Основы правоведения" // Проблемы научно-методического обеспечения педагогического процесса в образовательных учреждениях г. Севастополя. Част I. - Севастополь: ИПО, 1997.- С. 60-63.

Дубровський В. Ф. Педагогічні умови формування правової культури старшокласників. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. - Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1997.

Дисертація присвячена питанням формування правової культури старшокласників. У роботі розроблено новий напрямок виховного процесу, заснований на концепції допомоги і правового захисту дитини. Встановлено, що достатній рівень правової культури запезпечує зростання індивідуальної відповідальності за вчинки і виступає превентивним чинником відхилень у поведінці учнів. Запропоновано струтурно-функціональну модель правової культури старшокласників, яка регламетує їх правомірну поведінку. Головні результати дослідження знайшли застосування в практичній роботі різних типів шкіл, ПТУ, середніх спеціальних навчальних закладів.

Ключові слова: педагогічні умови, правова культура, превентивний чинник, структурно-функціональна модель.

Дубровский В. Ф. Педагогические условия формирования правовой культуры старшеклассников. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. - Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена вопросам формирования правовой культуры старшеклассников. В работе разработано новое направление воспитательного процесса, основанного на концепции помощи и правовой защиты ребёнка.

Установлено, что достаточный уровень правовой культуры обеспечивает рост индивидуальной ответственности за поступки и выступает превентивным фактором отклонений в поведении учащихся. Предложена структурно-функциональная модель формирования правовой культуры старшеклассников, регламентирующая их правомерное поведение. Основные результаты исследования нашли применение в практической работе разных типов школ, ПТУ, средних специальных учебных заведений.

Ключевые слова: педагогические условия, правовая культура, превентивный фактор, структурно-функциональная модель.

Dubrovsky V.F. Pedagogical Conditions for Forming the Legal Culture of Senior Students. - Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Pedagogics in Speciality 13.00.01. - The Theory and History of Pedagogics. - The Institute of Pedagogics of APS of Ukraine. - Kyiv, 1997.

The dissertation is devoted to the issues of forming the legal culture of senior students. A new trend in the upbringning process based on the conception of supporting and legal protection for a child is considered in the work.

It is theoretically founded and experimentally proved that a sufficient level of the legal culture ensures individual responsibility for actions and comes forward as a preventive factor for deviations in the students' behaviour.A structural and functional for forming senior students' legal culture regulating their lawful behaviour is proposed. The main results of research have found their application in the practical work of different types of schools, vocational trade schools, special educational establishments.

Key words: pedagogical conditions, legal culture, a preventive factor, a structural and functional model.

Підписано до друку 01.12.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.1,0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 324.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

U3/1073

Ав 39.094